

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ג, תשי"ב-תשי"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ניבים ופתגמים

אָרן בַּסן

„עמדתו של יחיד ושל ציבור בשעות חמורות היא
 אבן בוחן למידת תרבותו.“ „תפוצתו הרבה של הספר
 הטוב היא אבן בוחן לטוב טעמו של ציבור הקוראים —
 במשפטים האלה וכיוצא בהם אנו משתמשים בצירוף „אבן
 בוחן“ בהוראה: מבחן, קנה-מידה להעריך על-פיו את הדברים.
 ודומה שיש לפנינו תמונה שאולה ממלאכת הצורפים, המזהים
 מתכות עדינות על-ידי שפשוּפן באבן מיוחדת, הנקראת בפיהם
 בשם „אבן בוחן“. אכן ידוע לנו, כי הצירוף מצוי במקרא.
 הבה נבחננו אפוא לאור המקורות ונדע, האם מכוון שימושנו
 לשימוש המקראי; או אם יצקנו מטבע חדש בחומר הישן.
 המלה „בוחן“ מופיעה במקרא פעמיים בלבד: פעם
 בשימוש בלתי-ברור ביחזקאל כ"א י"ח, בפסוק הסתום: „כי
 בחן ומה אם גם שבט מאסת לא יהיה“, ופעם אחרת בישעיה
 כ"ח ט"ז, כתוב: „הנני יסד בציון אבן, אבן בחן, פנת יקרת“
 מוסד מוסד“.

למה התכוון ישעיהו בצירוף „אבן בוחן“? התשובה לשאלה זו תתברר למי שיעיין בעין בוחנת בכתוב, ואף ישווה לצירופנו את הצירופים הנרדפים לו באותו כתוב: „פנת יקרת“, „מוסד מוסד“. מהי „פינת יקרת“? אין זו אלא צורה עתיקה במקום „פינה יקרה“, כלומר, אבן פינה כבדה. זכור לנו הפסוק בתהלים קי"ח כ"ב: „אבן מאסו הבונים היחה לראש פנה“, וכן יש להקביל לפסוקנו את הכתוב במלכים א' ה' ל"א: „ויצו המלך ויסעו אבנים גדולות, אבנים יקרות, ליסד הבית“. בפסוק האחרון משמש התואר „יקרות“ בצירופו אל „אבנים“ לא בהוראה הרגילה, לציון אבנים טובות, אבני-חפץ רבות-ערך, אלא בהוראה: אבנים כבדות, אבנים גדולות, כראוי לבנין בית-המקדש. הביטוי „מוֹסֵד מוֹסֵד“ בישעיה כ"ח, שבו בא „מוסד“ הראשון בסמך רפה, והשני בסמך דגושה — פירושו: יסוד מיוסד, יסוד חזק ואיתן. על מה אפוא מדובר בכתוב בישעיה כ"ח ט"ז? דברי ה' הם הנמסרים בידי הנביא, ותוכנם בשורה והבטחה, כי ה' ייסד בציון בניין מוצק, בעל אבני-פינה גדולות וכבדות, כניגוד למחסה הכזב והשקר, הבניין הרופף של שרי ירושלים ומושליה, אשר דובר עליו בפסוקים הקודמים. אין אפוא אף „אבן בוחן“ בפסוקנו אלא אבן מבצר חזקה. פירוש זה, המקובל על-ידי גדולי מפרשינו כמו רב סעדיה גאון, רבי יונה אבן ג'נאח, רש"י, רד"ק ועוד, מוצא לו סעד גם בשימוש השורש „בחן“ במקומות אחרים בתנ"ך. למשל, בישעיה כ"ג י"ג בפסוק: „הן ארץ כשדים — זה העם לא היה, אשור יסדה לציים, הקימו בחוניו, עוררו ארמנותיה, שמה למפלה“ מדובר על חורבן בבל בידי אשור,

והנביא משתמש כאן, לשם הגברת רושם החורבן, בשני פעלים "יסד" ו"הקים", המורים על בניין, לעומת שני פעלים אחרים, "עורר" ו"שם למפלה", המורים על הרס. שכן המלים: "אשור יסדה לציים, הקימו בחוניו", פירושו: אשור יסד את בבל, אבל לא יסוד לבניין, כי אם יסוד לצייה ושממה, או לחיות המדבר, הנקראות גם "ציים"; וכן הקים אשור בניינים בבבל, אבל הללו לא היו אלא בחונים. מגדלי מצור לצור על העיר עד רדתה. בדומה לזה אנו קוראים בישעיה ל"ב י"ד: "כי ארמון גטש, המון עיר צוב, עפל ובחן היה בעד מערות עד עולם", וגם כאן אין "עפל ובחן" אלא — מצודה ומבצר. כן נאמר בירמיהו כ"ז: "בחון נתתיך בעמי, מבצר, ותדע ובחנת את דרכם". אף כאן "בחון" ו"מבצר" שמות נרדפים הם, ואין סופו של הפסוק, "ותדע ובחנת את דרכם", שהוא אמנם מלשון "הנני צורסם ובחנתים", אלא לשון נופל על קשון "בחון נתתיך, מבצר", כמו שהעיר רד"ק בפירושו. ואין לפנינו אלא אותו רעיון, שהובע בפרק א' פסוק י"ח במלים: "ואני הנה נתתיך היום לעיר מבצר ולעמוד ברזל ולחמות נחשת על כל הארץ".

נמצאנו למדים:

המלה מרובעת-הפנים: **בַּחַן**, **בְּחֹן**, **בְּחִן** — אין פירושה אלא: מבצר ומגדל עז.

הביטוי "אבן בוחן" בישעיה — פירושו: אבן מבצר. השגור בפנינו — שימוש מחודש הוא, דוגמה נוספת לתהליך העקירה וההנחה המתחולל בלשון.

„בבקשה כרטיס-נסיעה ברכבת ירושלים—חל-אביב הלוך ושוב!“. „משתתפי התחרות זכו בטיסה לאילת הלוך ושוב“. במשפטים אלה והדומים להם אנו משתמשים בצירוף המלים „הלוך ושוב“ במובנן הרגיל: הלוך וחזור, הלוך בכיוון אחד וחזור בכיוון המנוגד לו, ואולם בוודאי לא רבים שמו אל לב, כי ביטוי נפוץ זה, שלכאורה אינו אלא צירוף של שני פעלים רגילים בלשון, שאול הוא ממקור קדום, שבו הוא משמש בהוראה אחרת.

ואמנם כן הוא! הביטוי לקוח מסיפור המבול בבראשית ח' ג', אשר בו נאמר: „וישובו המים מעל הארץ הלוך ושוב ויחסרו המים מקצה חמשים ומאת יום“. מה פירושו של הביטוי „הלוך ושוב“ בכתוב? ודאי אין הכוונה, שהמים הלכו ושובו, הלכו בכיוון אחד וחזרו בכיוון הנגדי. הרי אין בכלל מובנו של הפועל „שוב“ במקום זה לחזרת המים על פני הארץ, כי אם להפך, להסתלקותם ממנה, כעדותו של ראש הפסוק: „וישובו המים מעל הארץ“. אין אפוא תפקיד הפועל „הלוך“ במקום זה אלא כפועל-עזר לפועל „שוב“: המים שבו ושובו, הסתלקו והסתלקו בהדרגה, עד שחסרו במידה ניכרת לאחר מאה וחמישים יום. לפועל-עזר בא הפועל „הלוך“ גם במקומות אחרים במקרא. כן נאמר בהמשך, פסוק ה': „והמים היו הלוך וחסור“. ובדומה לזה נאמר על אברהם בבראשית י"ב ט': „ויסע אברהם הלוך ונסוע הנגבה“. ועל יצחק נאמר בבראשית כ"ו י"ג: „ויגדל האיש וילך הלוך וגדל עד כי גדל מאד“.

ובשופטים ד' כ"ד אנו קוראים: "ותלך יד בני ישראל הלוך
וקשה על יבין מלך כנען עד אשר הכריתו את יבין מלך
כנען". דוגמאות אלה וכיוצא בהן מבהירות את שימושו של
הפועל "הלוך" כפועל-עזר גם בביטוי המקראי: "וישובו
המים מעל הארץ הלוך ושוב".

לא כן הצירוף "הלוך ושוב" השגור בפינו, שבו משמש
הפועל "הלוך" כפועל ממש, כפועל שווה-זכויות, לפועל "שוב".
כבמקרים רבים אחרים יצקנו אף כאן תוכן חדש לדפוס-
לשון ישן, ולפנינו יצירה חדשה, בה ישתמש כיום זקן ונער,
עד לאותו פקיד הרכבת, המושיט לדורשו כרטיס-נסיעה
ירושלים-תל-אביב הלוך ושוב.